

Liesdamas slavų žodžio pradžios *ch* raidą, J. Safarevičius kažkodėl visai neužsimena apie įdomų V. M. Iličiaus-Svitičiaus bandymą kildinti slavų pradžios *ch* iš ide. *s+g(h)*¹¹.

Abejotina, ar priebalsiai *d*, *t* ir *č*, *dž* yra kada nors lietuvių kalboje sudarę alternacinę eilę: nežymėtuojū nariu yra buvę nepalataliniai *d*, *t*, o žymėtuojū palataliniai *č*, *dž* – opoziciją jie sudarę prieš užpakalinės eilės balsius (p. 276). Juk greičiausiai, randantis minkštiesiems *č*, *dž*, radosi ir kietieji *č*, *dž*, kilę iš garsų junginių *t*, *d+š*, *ž*, plg. *snučas* (*snuč+šas*) ar *adžvanga* (< *at+žvanga*). Taigi savarankiškų fonemų *č*, *dž* atsiradimas vargu ar yra susijęs su fonemos *a* po minkštųjų priebalsių virtimu į *e*. Pats balsis *a* po minkštųjų priebalsių į *e* anksčiausia yra išriedėjęs žemaičių tarmėje, bet čia *tja* ir *dja* yra virtę *te* ir *de*. Nereikėtų išleisti iš akių to fakto, kad daugelyje aukštaičių tarmių, kur po minkštųjų priebalsių turim *e* ir *a* sutapimą, yra tariamas ne garsas *e*, o supriešakėjęs *a*, t. y. čia ir *e* minėtoje pozicijoje yra išriedėjęs į supriešakėjusį *a*. Galima dar pridurti, kad ir literatūrinėje lietuvių kalboje *a* ir *e* po minkštųjų priebalsių nėra skiriami¹². Jų skyrimas V. Vaitkevičiūtės straipsnyje, kuriuo remiasi autorius, yra rašybos ir fonetikos sutapatavimo rezultatas.

Kalbant apie slavų antrosios palatalizacijos reiškinius, galima prisiminti, kad panašus *k̂*, *ĝ* virtimas į *c*, *dz* yra įvykęs ir latvių kalboje.

Įdomiai analizuojamos slavų priesagų *-isko*, *-iszcze* ir lietuvių *-iškas*, sl. *-bškъ* ir kt. balsių kiekybės skirtumo priežastys straipsnyje „Slavų priesagų *-isko*, *-iszcze* kilmė“ (p. 278–280).

Nemaža įdomaus apie seniausius baltų-slavų santykius, jų gyventąsias vietas galima rasti ir jau aukščiau minėtų T. Lehr-Splavinskio, K. Mošinskio ir H. Lovmianskio knygų recenzijose.

Iš likusių straipsnių veiklo klausimais ypatingo baltistų dėmesio nusipelnė straipsniai lietuvių kalbos veiksmožodžio veiklo klausimais, parašyti dar prieš antrąjį pasaulinį karą. Tai straipsniai „Stan badań nad aspektem czasownikowym w języku litewskim“ (p. 339–361) ir „L’aspect verbal en vieux-lituanien“ (p. 361–365). Pirmajame straipsnyje gana išsamiai yra apžvelgiamas lietuvių kalbos veiklo tyrinėjimas nuo A. Šleicherio lietuvių kalbos gramatikos iki 1938 metų ir prieinama įdomių išvadų. Spręsdamas lietuvių kalbos veiklo klausimus, autorius neišleidžia iš akių kitų indoeuropiečių kalbų veiklo ar panašių reiškinių, be to, nepamiršta senųjų lietuvių kalbos paminklų ir pabrėžia veiklo tyrinėjimo tarmėse būtinumą, o tai šių dienų lietuvių kalbos veiklo tyrinėtojų dažnai išleidžiama iš akių.

Baigiant galima pažymėti, kad, be šio įvairaus keliamomis problemomis įdomių ir savitų žinomo mokslininko straipsnių rinkinio, negalės apsieiti nė vienas indoeuropeistas, nė vienas daugelio atskirų indoeuropiečių kalbų tyrinėtojas. Vargu galima pervertinti jo reikšmę mokslui.

J. Kazlauskas

J. Palionis Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius, 1967, 333 p.

J. Palionio knyga skirta senojo periodo lietuvių literatūrinės kalbos struktūrai. Tai nėra XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos istorija įprastine šio žodžio reikšme, bet turi ją atstoti. Autoriaus dėmesio centre daugiau visuma, bet ne nauji reiškiniai, raida, atskirų rašytojų įnašas. Kalbos ypatybės aprašomos ir nagrinėjamos daugiausia sinchroniškai, tik iš dalies diachroniškai. Tokį kelią pasirinkti vertė paties lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi proceso sudėtingumas, stichiškumas, lėtumas, didelis kalbos reiškinių įvairavimas, nenusistovėjimas.

¹¹ Жр. В. М. Илич-Свитыч, Один из источников начального *х*- в праславянском, ВЯ, 1961, № 4, 93–98; Pastaruoju metu pasirodė įdomus V. K. Žuravliovo straipsnis, жр. В. К. Журавлев, Реконструкция праславянской системы шумных согласных древнейшего синхронного состояния, — Известия на Института за Български език, кн. XIV, София, 1967.

¹² Apie tai жр. „Baltistica“, III (1), 238.

Aptaręs pradžioje probleminį klausimą, nuo kada prasideda lietuvių literatūrinės kalbos istorija, ir davęs bendrą trumpą XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos ir jos raidos charakteristiką, J. Palionis plačiai nagrinėja ir diachroniškai apibūdina lietuvių rašybą XVI–XVII a., pateikdamas svarbesnių autorių rašybos lenteles-sistemas (Mažvydo, Kleino, Daukšos, Sirvydo) ir nušviesdamas jos vystymosi tendencijas. Toliau plačiai dėstoma lietuvių literatūrinės kalbos (abiejų jos atšakų – Prūsijoje ir Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje) XVI–XVII a. santykis su tarmėmis. Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės rašytojai grupuojami pagal tarminį pagrindą chronologiškai. Pagrindiniai knygos skyriai skirti lietuvių literatūrinės kalbos XVI–XVII a. fonetikai, morfologijai, sintaksei, leksikai ir frazeologijai.

Visko, suprantama, autorius negalėjo apimti ir išdėstyti. Jam labiausiai rūpėjo išryškinti ir apibūdinti tai, kuo XVI–XVII a. lietuvių literatūrinė kalba skiriasi nuo dabartinės (pradedant fonetika ir baigiant sintakse). Toks kriterijus, atrenkant medžiagą, priimtinas. Bet jis neturėtų būti vienintelis. Imant vien skirtumus ir beveik neliečiant bendrų dalykų, gali susidaryti ir iš dalies susidaro ne visai teisingas XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos, ypač jos sintaksės vaizdas. Atrodo, kad joje buvo vartojamos beveik vien svetimos lietuvių kalbai konstrukcijos, nusižiūrėtos iš kitų kalbų. Tas pat pasakytina ir apie frazeologiją. Norint išvengti šio pavojaus, tur būt, derėjo turėti prieš akis ir kitą kriterijų – draugė žiūrėti, kas XVI–XVII a. literatūrinėje kalboje buvo sava, lietuviška, gera, iš senovės paveldėta, nors žymiai ir nesiskyrė nuo dabartinės kalbos. Pagrindinis požiūris, atrenkant medžiagą, atrodo, turėjo būti – literatūrinės kalbos turtėjimas, tobulėjimas, liaudinių, gyvosios kalbos elementų gausėjimas, naujų gerų, kultūriniam gyvenimui reikalingų žodžių kūrimas. Tuo nenorima pasakyti, kad nereikėjo kreipti dėmesio į neigiamus reiškinius, svetimybės, sąmoningą ar nesąmoningą kalbos darkymą bei teršimą. Bet nederėjo teigiamiems ir neigiamiems reiškiniams skirti vienodai vietos, tuo labiau apsiriboti vien neigiamais. Tokio pobūdžio darbe turėtų būti labiau jaučiama perspektyva į dabartį, dabartinę literatūrinę kalbą, ryšys su ja.

Neteisinga būtų manyti, kad J. Palionis nesistengė parodyti pažangių dalykų. Sakysim, leksikos skyriuje jis davė didelį pluoštą liaudiškos leksikos pavyzdžių ir padėjo jį pirmon vieton. Bet, apskritai imant, būtų pravertęs aiškesnis nusistatymas, principingesnė pozicija. Tai būtų padėję gerėliau atrinkti medžiagą, jos gausybėje susiorientuoti, atskirti grūdus nuo pelų.

Antras iš svarbesnių dalykų, dėl kurio galima diskutuoti ir reikšti savo pageidavimus, yra dėmesio koncentravimas vien į visumą ir nepakankamas literatūrinės kalbos raidos ir atskirų rašytojų (žymesniųjų) vaidmens išryškinimas. Daugiausia sinchroniškai nagrinėjant XVI–XVII a. literatūrinės kalbos reiškinius, lyg ignoruojama raida (tai ypač krinta į akis leksikos ir sintaksės skyriuose). Žymesni rašytojai yra pagrindiniai literatūrinės kalbos kūrėjai. Sinchroniškai traktuojant, jų įnašas, kūrybinis darbas per mažai teapčiuopiamas, neišryškėja, jie lyg paskęsta tarp smulkesniųjų, suniveliuojamas jų vaidmuo. Suprantama, sunku suderinti abu reikalavimus – duoti išsamų visumos vaizdą ir išryškinti atskirų rašytojų nuopelnus. Vis dėlto, nekeičiant iš esmės darbo struktūros, tur būt, įmanoma buvo ir tai padaryti. Sakysim, galima buvo pridėti dar vieną skyrių ir jame apibendrinamai pateikti lyg ir kalbinius rašytojų portretus. Galima buvo išplėsti labai jau trumpą II skyrių („Bendra XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos ir jos raidos charakteristika“), taip pat apibendrinimus skyrių pabaigoje (jie labai trumpi, o vietomis visai jokių apibendrinimų nėra). Šiaip ar taip, iš tokio stambaus darbo turėtų būti aiškus žymesniųjų rašytojų įnašas, kad kiekvienas perskaitytų žinotų, ką davė Bretkūnas, Daukša, Sirvydas. Dabar tai neaišku.

Šie trūkumai, tur būt, žymia dalimi susiję su autoriaus rašymo būdu ir polinkiais. J. Palionis mėgsta sisteminti ir analizuoti konkrečią medžiagą, bet nuo jos nenori nė žingsnio atsitraukti. Nemėgsta abstrakčių samprotavimų, platesnių teorinių išvedžiojimų. Jo darbas kiek panašus į anatomo darbą. Į naudą išeitų gyvesnė, lakesnė mintis, skvarbesnė analizė, didesnis sintetinimas, platesni apibendrinimai. Iš sukauptos tokios gausios medžiagos jie prašyte prašosi padaromi.

Autoriui atrodė galima XVI–XVII a. lietuvių literatūrinėje kalboje išskirti tris pagrindinius stilius, dar su savo žanrinėmis atmainomis (p. 17–18). Bet toliau darbe apie juos net nebeužsimeinama. Ar nederėjo apie tuos stilius parašyti bent nedidelio skyriaus? Būtų pageidautina, kad J. Palionis šį klausimą vėliau patyrinėtų ir paskelbtų atskirą straipsnį.

Studijoje visai nefigūruoja ir nenaudojamas stambus rankraštinis žodynas „Clavis Germanico-Lithvana“, pastaruojų dešimtmečių priskiriamas Fr. Pretorijui (apie 1675 m.). Tur būt, autoriui, kuris teigia panaudojęs „visų... prieinamų XVI–XVII a. lietuviškų raštų kalbos medžiagą“ (p. 3), reikėjo nurodyti bent motyvus, kodėl šio prieinamo rankraščio nepanaudojo. Atrodo, kad sintaksės skyriuje derėjo plačiau remtis originaliais, neverstiniais J. Bretkūno „Postilės“ ir K. Sirvydo „Punktų sakymų“ tekstais.

Vienoje kitoje vietoje būtų pravertę pridėti išnašas su literatūros nurodymu (arba jas papildyti). Pavyzdžiui, kalbant apie *žugarą* (p. 223), reikėjo paminėti labai kruopščiai parašytą V. Urbučio straipsnį („Baltų kalbų garnio pavadinimai“, *Baltistica* II, 2 (1966)). Liesdamas mėnesių pavadinimus (p. 239), J. Palionis nurodo vien P. Skardžiaus 1930 m. straipsnį. Gal derėjo paminėti ir vėlesnius (E. Hofmann „Kultur und Sprachgeist in den Monatsnamen“, *KZ*, LX (1932); R. L. Pearce „The Lithuanian month names“, *Studi Baltici*, IX (1952)). Prie jungtuko *jeib* (p. 203–204) vartojimo apibūdinimo teminimas E. Hermanas ir juo tesiremiama. Tur būt, būtų tikę paminėti ir Chr. S. Stangą („Die litauische Konjunktion *jeib* und der lit.-lett. Optativ“, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, XVIII). Liečiant Volfenbiutelio postilės autorystės klausimą (p. 63), neminima V. Falkenhano nuomonė (*Der Übersetzer... Johannes Bretke und seine Helfer*. 1941, p. 370 ir kt.).

J. Palionis nepanaudojo (p. 55) K. Jablonskio surastų duomenų apie J. Zablockio kilnę (Kalbotyra, XIV, p. 83–91). O jie būtų padėję nušviesti M. Mažvydo kaip redaktoriaus darbą 1547 m. „Katekizme“. Būtų paaiškėję, kad „Katekizme“ Mažvydas „žemaitino“ savo bendradarbių tekstus, kurie paskui, kaip konstatuojama studijoje, buvo aukštaitinami (o gal tik atstatomi?), ruošiant giesmyną. Nežinia, kuo paremtas tvirtinimas, kad S. B. Chilinskiui lietuvių kalba nebuvo gimtoji (p. 78). Jo motina buvo neabejotinai lietuvė, jis gimė ir vaikystę praleido lietuviškoje aplinkoje Šventežeryje, Seinų apskrityje (*Biblia litewska Chylińskiego*. Nowy Testament. T. II. 1958, p. XI). Į tai reikėjo atsižvelgti, apibūdinant jo verstos biblijos tarmines ypatybes.

Atskirai užsimintina apie kai kurių žodžių aiškinimus. Pateikdamas įvairiais atvejais kaip iliustracinę medžiagą ištisas žodžių serijas, J. Palionis paprastai nusako ir jų prasmę, net ir tada, kai ji be paaiškinimo puikiausiai suprantama, o paaiškinimas nieko neduoda, pavyzdžiui, p. 281: *kmynas* – „toks augalas, *Carum carvi*“, *kopūstas* – „tokia daržovė“, *krapas* – „tokia daržovė“, *lelija* – „tokia gėlė“, *rūta* – „tokia gėlė“ ir t. t.: arba p. 236: *pienas* – „toks liaukų išskiriamas skystis“, *sūris* – „toks pieno produktas“, *sviestas* – „t. p.“ ir t. t. Aiškinti reikėjo tik tuos žodžius, kurie dabar nebevertojami, nesuprantami arba jų prasmė XVI–XVII a. buvo kitokia.

Pasitaiko (tiesa sakant, labai retai) neteisingai suprastų teksto vietų. Pavyzdžiui, p. 185 cituojama eilutė iš S. Slavočinskio giesmyno –

Minios Zidu *priesz* i^šzeiot

ir aiškinama, kad čia *priesz* yra postpoziciškai pavartotas su kilmininku (t. y. žydų prieš=prieš žydų). Lotynišką giesmės originalas rodo ką kita:

Plebs Haebrea tibi cum palmis *obviam* venit,

būtent kad *priesz* čia reiškia *priešais* (=pasitikti). Cituotoji Slavočinskio eilutė taip suprastina: žydų minios išėjo priešais (pasitikti) tave.

Vienu kitu atveju neteisingai, netiksliai aiškinami žodžiai, neįsigilinama į epochą, kurioje jie buvo vartojami. Pavyzdžiui, p. 264: *pilvopenyba* yra ne „parazitologija“ (kaip aiškina J. Palionis),

bet parazitizmas, veltėdystė, *nesopulybė* – ne „nekantrumas“, bet nejautimas skausmo, nejautrumas skausmui; p. 256 *naujakrikštis* – ne „neseniai apkrikštytas“, bet iš naujo, jau suaugęs būdamas, pakrikštytas, anabaptistas (sektos, kuri nepripažino vaikų krikšto, narys); p. 282 *jurgeltas* – ne „pensijos pinigai“, bet metinė alga, metinis atlyginimas; p. 290: *mathematikas* Daukšos „Postilėje“ reiškia ne „matematiką“, bet astrologą, *dęspectas* – ne „apžiūra“, bet panieką, *presumptia* – ne „spėliojimą“, bet pūtimąsi, didžiavimąsi. Žodis *naminykas* (p. 215) pateikiamas tik iš Daukšos „Postilės“ (1599) ir kėdainiškės „Sumos“ (1653) „namiškio“ reikšme (teisingai). Čia reikėjo nurodyti ankstesnį šaltinį – Petkevičiaus „Katekizmą“ (1598), kuriame šis žodis, kaip ir K. Sirvydo darbuose, turi kitą – šeimininko (*gaspadoriaus*) reikšmę.

Tokių ir panašių smulkių netikslumų galima būtų nurodyti žymiai daugiau. Bet jų procentas nėra iš tikrųjų didelis, ir jie esmingiau darbo vertei neatsiliepia.

Apskritai imant, J. Palionio studija yra labai svarbus, rimtas įnašas ne tik į lietuvių literatūrinės kalbos istoriją, bet ir į lituanistiką.

J. Lebedys

Lietuvių kalbos gramatinė sandara („Lietuvių kalbotyros klausimai“. IX), Vilnius, 1967, 256 p.

Ši knyga – tai jau trečias iš eilės tematinis kalbinių straipsnių rinkinys, parengtas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojų. Jį sudaro 14 straipsnių, kuriuose nagrinėjami gana įvairūs lietuvių kalbos gramatinės sandaros klausimai.

Tą, kuriam rūpi literatūrinės lietuvių kalbos dalykai, aišku, pirmiausia patraukia tie leidinio straipsniai, kurie yra skirti dabartinės lietuvių kalbos morfologijos ir sintaksės problemoms. Morfologijos klausimai liečiami dviejuose šio rinkinio straipsniuose. Tai K. Ulvydo straipsnis „Vienaskaitos vietininkųrieveiksmėjimo klausimu“ (6–42 p.) ir N. Sližienės straipsnis „Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių veiksmažodžio formų struktūra“ (63–84 p.). K. Ulvydas savo straipsnyje nagrinėja dabartinėje lietuvių kalboje vartojamusrieveiksmius, kilusius iš daiktavardžio vienaskaitos vietininkų (*inesyvo*, *iliatyvo*, *adesyvo* ir *aliatyvo*). Pagrindinė straipsnio mintis, kad vietininkųrieveiksmėjimo procesas dabartinėje lietuvių kalboje nėra aktyvus ir kad dabar mūsų kalboje vartojami iš vietininkų kilęrieveiksmiai dažniausiai yra senesnių laikų kalbos raidos rezultatas, be abejo, yra visiškai teisinga. Neginčytinos ir kitos autoriaus išvados. Tačiau, apskritai paėmus, K. Ulvydo straipsnis yra pernelyg išstėtas. Jame daug nemažų ir šiuo atveju visai nereikalingų ekskursų į pačių vietininkų istoriją. Tarpais ištisi puslapiai skiriami įrodyti tezėms, kurios jau seniai niekam nekelia jokių abejonių (płg. skyrių „Einamasis vidaus vietininkas (*iliatyvas*)“ p. 19–33). Pasitaiko ir nereikalingų pasikartojimų.

N. Sližienė savo straipsnyje ne tik aptaria literatūrinės lietuvių kalbos sudurtinių veiksmažodžio formų dėmenis ir jų tarpusavio ryšį, ne tik iškelia kuriuos-ne-kuriuos XVI–XVII a. raštuose vartojamų sudurtinių veiksmažodžio formų struktūros ypatumus, bet ir stengiasi nustatyti tuos požymius, kurie padėtų atskirti sudurtines veiksmažodžio formas nuo tų dalyvio ir veiksmažodžio *būti* konstrukcijų, kurios nesudaro sudurtinių formų. Dėl to N. Sližienės straipsnis yra įdomus ir vertingas ne tik teoriniu, bet ir praktiniu atžvilgiu.

Daug daugiau vietos „Lietuvių kalbos gramatinėje sandaroje“ skiriama dabartinės lietuvių kalbos sintaksės problemoms. Tai labai girtina, nes daugybė lietuvių kalbos sintaksės dalykų iki šiol dar tebėra nušviesti tik tiek, kiek reikalauja mokyklų vadovėliai.

Iš sintaksės klausimams skirtų leidinio straipsnių pirmiausia minėtinas V. Ambrazo straipsnis „Lietuvių kalbos dalyvių konstrukcijos su jungiamaisiais žodžiais“ (p. 43–62). Autorius gili-